

FIGYELŐ

A magyar sajtótörténet kettős jubileuma. Ritka, kettős évfordulóhoz érkezett hírlap-irodalmunk 1980-ban: az első hazai lap, az 1705-ben indult *Mercurius Hungaricus* (illetve *Mercurius Veridicus*) megjelenésének 275., és az első magyar nyelvű újság, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* megindításának 200. évfordulójához. Bár folyóiratunkban inkább csak akkor szoktunk jubileumokról megemlékezni, ha azt valamilyen új kutatási eredmény közlésével tudjuk összekapcsolni, ez alkalommal mégis kivételt kell tennünk. Lapunk, amely a hazai sajtótörténetnek hagyományosan egyik legilletékesebb orgánuma, és amelyben oly sok sajtótörténeti kutatási eredmény látott már napvilágot, nem mehet el szó nélkül e ritka, kettős évforduló mellett.¹ A *Magyar Könyvszemlé*t olyan nagy elődök példája kötelezi erre, mint a régi újságok és folyóiratok gyűjtésének és feltárásának, valamint történeti forrásként való felhasználásának jelentőségét európai viszonylatban is az elsők között felismerő Szinnyi József, a Széchényi Könyvtár Hírlaptárának megalapítója, továbbá Kereszty István, Ferenczy József és a magyar sajtó múltjának számos más, neves kutatója. És mindenekelőtt kötelezi erre folyóiratunk előző szerkesztője, Dezsényi Béla emléke, aki egész életét sajtónk történeti kutatásának és tudományos feltárásának szentelte. Nélkülük még ma is csak keveset tudhatnánk hírlap- és folyóiratirodalmunk múltjáról, és nem kerülhetett volna sor arra a nagy sajtótörténeti összefoglaló munkára, amelynek első kötete éppen e kettős jubileumi év előtt, 1979 könyvnapijára jelent meg.²

Az Országos Széchényi Könyvtár, amelynek keretében Szinnyi József csaknem egy évszázaddal ezelőtt, 1884-ben a Hírlaptárat megalapította, kiállítással emlékezett meg a 275, illetve 200 esztendő hazai hírlapkiadásáról. A kiállítás hírlapirodalmunk kezdetét és első századát mutatta be.

Örvendetes, hogy kiadóink sem feledkeztek meg a magyar sajtó e jelentékeny ünnepéről. A Corvina Kiadó régi hiányt pótolta, amikor megjelenésének 275. évfordulójára facsimilében kiadta II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának hivatalos lapját, a *Mercurius Veridicus*-t.³ Erre — az évfordulótól függetlenül is — már nagyon igényt tartott a kutatás, hiszen ismeretes, hogy a lapból mindössze hat szám került elő (valószínűleg nem is jelent meg több), de még ez a hat szám sem található meg együtt egyetlen hazai

¹ Sajnos, napi- és hetilapjaink, valamint folyóirataink jelentős része ezt tette. Amennyire örvendetes volt a kivétel számban megjelenő megemlékezéseket látni (mint pl. a *Magyar Nemzet*ben, a *Magyar Hírlap*ban, az *Élet és Tudomány*ban és a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*ben), annyira nehéz megérteni sajtónk hallgatását — saját kezdeteiről. Pedig e kezdetek nem csak mint „kezdetek” fontosak, hanem tartalmilag is sokkal jelentősebbek voltak annál, hogysem rászolgáljanak az utókor — és legkevésbé nem a mi korunk — közönyére.

² *A magyar sajtó története. I. 1705—1848.* Bp. 1979. — Ismertetését l. e számunkban.

³ *Mercurius Veridicus.* Kiad. és a bevezető tanulmányt írta BENDA Kálmán. Bp. 1979. Corvina. — A kötet ismertetésére visszatérünk.

gyűjteményünkben sem. A latin nyelvű újság hírei magyar fordításban is olvashatók a kötetben, amelynek bevezető tanulmányát Benda Kálmán írta.

A *Magyar Hírmondó*val kapcsolatban — amelyből 1780—1788 között kilenc évfolyam jelent meg — már nehezebb lett volna hasonló jellegű, teljes kiadásra gondolni. A Gondolat Kiadó az első magyar nyelvű újság cikkeiből válogatást készül megjelentetni. Ez az antológia-szerű gyűjtemény a lap legjellegzetesebb és legfontosabb cikkeit és közleményeit fogja tartalmazni, a szükségesnek látszó tárgyi magyarázatokkal és bevezető tanulmánnyal. Megjelenésére remélhetőleg még a 200. évforduló évében sor kerül, és megismertetheti az olvasók szélesebb körében is hírlapirodalmunk úttörőinek munkásságát.

E két kiadvány — amely egyben a régi, jelentős újságok és folyóiratok újra történő kiadásának két legfontosabb típusát is képviseli — remélhetőleg, jubileumok nélkül is, folytatásra fog találni. Ezek a külföldön már évtizedek óta általánossá vált kiadványtípusok ugyanis egyaránt szolgálnak sajtónk múltjának, irodalomtörténetünknek és történelmünknek kutatását, valamint a színvonalas ismeretterjesztést és a bibliofilát. Egyszermind a ritka és muzeális értékű könyvtári példányok állományvédelmét is.

KÓKAY GYÖRGY

A magyar sajtó története I. 1705 – 1848.* Mielőtt ennek az impozáns kötetnek a részletes elemzésébe fognánk, akarva-akaratlan meg kell állapítanunk: mindazok számára rendkívül jelentős vállalkozásról van szó, akik a címben jelzett időszak magyar történetének bármelyik szektorával is foglalkoznak. Mint ahogy Szabolics Miklós bevezetése megállapítja: a sajtótörténet „... része a nemzet politikai és eseménytörténetének, része egy nemzet irodalomtörténetének, tágabban: művelődéstörténetének, de egyúttal több annál: külön minőség.” (11) Tegyük hozzá azonnal: mint külön minőség lehetővé teszi, hogy az elődök, Ferenczy József, Dezsényi Béla, Nemes György, valamint a korán elhunyt Dersi Tamás nyomdokaiban végigvezesse az olvasót az 1705-ben létesített, latin nyelvű *Mercurius Hungaricus*tól kezdve egészen azokig az 1848/49-et közvetlenül megelőző lapokig, amelyek tollharcának középpontjában a XIX. századnak nemcsak egyik legnagyobb államférfia, hanem egyúttal legnagyobb publicistája is: Kossuth Lajos áll. Ez pedig azt jelenti: a kötet szerzőinek nem állott módjában, hogy az anyag feldolgozását a bevezetőben felsorolt szempontoknak csak az egyikéből végezzék el.

A magyar sajtó — s ez ennek a kötetnek a legfőbb tanulsága — a kezdetek kezdetétől (még az egészen kezdetleges ún. „referáló lapok” korszakától) egészen 1848 küszöbéig ott tartotta kezét a nemzet és az ország életének egészén. Teljesen elhibázott dolog lenne tehát, ha történetét a szerzők bármilyen egyoldalúsággal dolgoznák fel. Szabolics Miklós bevezetője — szerény mentegetőzéseképpen — előadja azt is, hogy a szerzők között irodalomtörténész, politikai történész és expressis verbis sajtótörténész is van: a kötet tehát nem készült egységes szempontokkal (12), nem egyöntetű. Hogy a szerkesztő gondoskodott-e róla, vagy „önmagától”, a történeti fejlődés logikája következtében állt-e össze ez a mű mégiscsak egységes fejlődésrajzzá, azt nehéz lenne megmondani. Az viszont bizonyos, hogy a különböző „szakmák” együttműködésére éppen a tárgyalt korszak sajtótörténetében volt szükség: — nyilvánvaló, hogy például a *Tudományos Gyűjteményről*,

* *A magyar sajtó története*. Főszerkesztő: SZABOLCSI Miklós I. kötet 1705—1848. Szerkesztette: KÓKAY György. Írták: FENYŐ István, KÓKAY György, KOSÁRY Domokos, T. ERDÉLYI Ilona, UGRIN Aranka. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó 832 l.

az *Athenaeum*ról vagy éppen az *Életképekről* az irodalomtörténész, Kossuth áldozatos és nagystílű újságírói munkásságáról pedig a politikai történész tudott többet és hitelesebbet mondani. Annak ellenére, hogy sajtónk ekkor más, nálunk nagyobb és szerencsésebb sorsú nemzetekénél lényegesen szegényesebb volt, mégis olyan sokszínű és múltunknak oly nagyszámú problémáját veti fel, hogy azt csak széles látókörrrel, nagy erudícióval és — mindenekelőtt — több tudományág együttműködésével lehet megoldani.

Ebből a szempontból tartjuk nagyon szerencsésnek, hogy a két első fejezetet: a magyar sajtó európai és hazai előzményeit, az indulás nemzetközi hátterét — és 18. századi hírlap- és folyóirat-irodalmunk történetét a könyv- és hírlaptudományban, valamint az irodalomtörténetben egyaránt jártas Kókay György írta. A legkezdetlegesebb sajtóterméktől kezdve a társadalmi helyzetünk szempontjából is oly fontos *Magyar Hírmondón* át egészen első irodalmi folyóiratainkig úgy mutatja be a fejlődést, hogy több tényezőjére is egyszerre ügyel: a tárgyalt hírlap vagy folyóirat személyi, anyagi, technikai adottságait, tartalmát és politikai (társadalmi, ideológiai) mondanivalóját úgy ágyazza bele egyrészt a külföldről kapott indítások, másrészt a hazai élet politikai, gazdasági, társadalmi és általános kulturális képébe, hogy az olvasónak az az érzése támad: egyszerre kap meg Kókaytól mindent, aminek a bemutatására mások, a magyar művelődéstörténet művelésének más korszakaiban nála lényegesen terjedősebben, egy-egy sajtótermék ismertetését csak több fejezetre tagolva lettek volna képesek. Ez így a sajtótörténet írásának valóban marxista módszere, ugyanakkor a vállalkozásnak kitűnő indítása; még akkor is csak alig-alig lenne hozzátennivalónk, ha túlságosan hosszadalmasak akarnánk lenni.

Kókay nagyon és mindvégig tapintatos gonddal mutatja be, hogy a sajtó a több nemzetiségű történeti Magyarországon miért indult el — latinul. A hírlap- és a folyóiratirodalommal kapcsolatban tudatosítja azt, amit a történészek és az irodalomtörténészek nem is olyan régóta hangsúlyoznak: az itt élő népeknek a modern (polgári) nemzeti öntudatot megelőző „hungarus” patriotizmusát, s azt, hogy ebből a kezdetben csak latin nyelvű, majd a német nyelvvel is párosuló közös „hungarus” hazafiságból, a feudális s a feudalizmusba beleilleszkedő városlakó-polgáriasság többnyelvűségéből a nemzeti nyelvűség felé tartó lassú, fokozatos folyamatnak vagyunk a tanúi. Kókay ennek a folyamatnak a sajtó szempontjából is sok kiemelkedő képviselőről rajzol rövid, de meggyőző portrét, s ha — például — Bél Mátyás vagy éppen Tállyai Dániel háromnyelvűségét hangsúlyozza, nem feledkezik meg a pozsonyi evangélikus liceumnak mint fontos kulturális középpontnak a bemutatásáról sem. Számos részletkérdés adódik ezzel a „hungarus” problémával kapcsolatban, itt most csak azt állapítjuk meg nagy örömmel, hogy Kókay — nagyon józan módon — regisztrálja e patriotizmus különböző árnyalatait, s akkor sem tör pácát a szűk látókörű nacionalizmus „etikai” trónszékéről pl. egy Kollár Ádám fölött¹ (63), ha tudja, hogy szlovák származású, hogy „hungarus” patriotizmusa ellenére is megvoltak benne a szlovák (szláv) nemzeti öntudat csirái, s ha az egész akkori Magyarország számára Bécsben megjelent német nyelvű *Allergnädigst privilegierte Anzeigen* szerkesztését is ő irányította.

Kókay fejezete után a reformkor elsősorban irodalmi-tudományos folyóiratait, lapjait Fenyő István és T. Erdélyi Ilona, a politikai sajtót Kosáry Domokos ismerteti. Akárcsak Kókay fejezetében, a többiben is mindvégig hullámhegyeknek s völgyeknek a tanúi vagyunk egy-egy folyóirat, divatlap vagy éppen hírlap esetében, legtöbbször aszerint,

¹ Vö.: DÜMMERTH Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar Habsburg viszony tükrében. Kollár Ádám működése.* = Filológiai Közlemények. 1966. 391—413. — Erről szóló rövid bírálatunk: *A „hungarus” probléma és Kollár Ádám.* Uo. 1967. 227—229. — Dümmerth válasza: *Kollár Ádám problémája.* Uo. 1967. 442—444.

hogy a központi hatalom, illetőleg annak cenzúrája rövidre, vagy itt-ott egy kissé lazábbra fogta-e a gyeplőt. „Haladás és maradás harca”, írja erudíciójának első nagyobb arányú folyóiratáról, a *Tudományos Gyűjteményről* Fenyő István — és joggal, mert igen nagy vulgarizálás volna, ha fejlődésünk e szakaszában „tűz és víz”-ként választanók el egymástól a visszahúzó és az előremutató erőket. Ez már csak azért is lehetetlen, mert az adott körülmények között sokszor még a legforradalmibb beállítottságú írónak, szerkesztőnek, munkatársnak is tekintettel kellett lennie a fennálló cenzúra-viszonyokra. De elhibázott dolog lett volna mai szemléletünkben egyoldalú módon kiindulva a fehér-fekete módszerrel jellemezni olyan írástudókat, akik nemcsak a centrális hatalomtól voltak függő helyzetben, hanem annak a rendi világnak voltak akár nemesi, akár csak a nemességtől függő honorációjuk tagjai, amelynek a nemzeti haladásért vívott harcaiban számos ellentmondást találhatunk.

Fenyő István nagy erudícióval és rutinnal kíséri végig az olvasót az *Erdélyi Múzeum*-tól kezdve egészen a *Budapesti Szemléig*. Az ő fejezeteiből is kitűnik, ami egyébként a többi szerzőnél is megállapítható: amíg irodalmunk nem egy kiemelkedő alkotása eléri Európa színvonalát, addig közismert gúzsakötöttségük miatt még tudományos és irodalmi folyóirataink sem tudnak olyan tartós életű, nagy orgánummokká kibontakozni, mint akár egy *Edinburgh Review*, akár egy *Revue des Deux Mondes*. Fenyő nem elégszik meg a folyóiratok pusztá leírásával, bennük a (sokszor egymásnak ellentmondó) ideológiai, esztétikai, tudományos irányok elemzésével, a szerkesztők személyének és törekvéseinek bemutatásával, hosszasan, sokszor talán túl hosszadalmasan, bőbeszédűen mutatja be — sajnos — nemcsak azokat a közleményeket, tanulmányokat, értekezéseket, amelyeknek az ismerete mindenképpen szükséges sajtótörténeti fejlődésünk megértéséhez, hanem számos más művet is. Itt-ott az a benyomásunk, hogy Fenyő, a magyar kritikátörténet közismert és nagy tekintélyű szakembere² ezt a munkásságát építi bele sajtótörténeti fejtegetéseibe is. Ez az egyes folyóiratok ismerete szempontjából igen sok tanulsággal is járhat, de nem egyszer megnehezíti a fejlődés követését.

Azt viszont igen nagy elismeréssel kell hangsúlyoznunk, hogy Fenyő István — akár csak többi munkatársa — nagy körültekintéssel regisztrálja azokat a tanulságokat, amelyeket a korabeli magyar sajtó a külföldi példákából levon. Az ő esetében tudományos és irodalmi folyóiratokról van szó, s ezért irodalmi-esztétikai érzékenységének külön elismeréssel kell adoznunk.

Törökne Erdélyi Ilona — ugyancsak irodalomtörténészként — az „Ifjú Magyarország” sikertelen lapkiadási terve (*Literaturai táborozások, Táborozások az élet és irodalom köréből*, majd: *Népbarát*) mellett (560—563) az ún. irodalmi divatlapokat és a *Szépirodalmi Szemlét* mutatja be, jellegükhöz alkalmazkodva, a Fenyőétől eltérő, más módszerrel. Az idegen (külföldi) példákra ő is utal; nagy elismerésre tarthat igényt az az aprólékos gond, amellyel minden egyes lap keletkezését s egyéb adatait pontosan leírja. Fejezeteiből mégsem ez tarthat a legnagyobb elismerésre számot, hanem az, ahogyan a kor literátorainak egyéni arculatát, ennek következtében ideológiai-esztétikai beállítottságukat, szerkesztési módszerüket és — nem utolsó sorban — a közönség reagálását bemutatja. Mind Fenyő István, mind T. Erdélyi Ilona beszámolója rávezeti az olvasót arra is, hogyan segítik elő az egyes sajtótermékek az egyes magyarországi kulturális központok kialakulását: a Kókay által tárgyalt korszakban Pozsony és a hatalom székhelye, Bécs után lassan, fokozatosan alakul ki Pozsony mellett Kassa, Kolozsvár, és végül, de nem utolsó sorban a hosszú ideig több nyelvű Pest-Buda összefogó és irányító szerepe. Haladásnak

² Vö.: FENYŐ István: *Az irodalom respublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817—1830*. Bp. 1976. Akadémiai 494 l.

és reakciónak egy-egy folyóiraton belül is tapasztalható, Fenyő fejezetében is hangsúlyozott együttélése: ez nemcsak fejlődéstörténeti tájékozódásunkat segíti elő T. Erdélyi Ilona beszámolóiban, hanem azt is, hogy a szerkesztők és munkatársaik fentebb már hangsúlyozott portréin túl csatározásaik, egymáshoz fűződő viszonyuk, az irodalmi élet rajzát is megkapjuk tőle. Csodálkozunk rajta, miért száraz első zenetudósunk, Mátrai-Rothkrepf Gábor szerkesztési módszere (454), hogy Vahot Imre karrierizmusa és magyarkodása hogyan ártott az egyébként jól induló *Regélő Pesti Divatlap*, illetőleg *Pesti Divatlap* színvonalának (590 és k. lk.), hogy eddigi tudásunkkal és szemléletünkkel ellentétben nem a *Honderű* szerkesztője, Petrichevich Horváth Lázár volt a „gazember”, hanem Nádaskay Lajos, akiről — Petőfi ellen intézett támadásával kapcsolatban — T. Erdélyi Ilona le is írja az idézőjelbe tett szót.

Tragikusnak mondható 19. századi fejlődésünk, legnagyobb gondolkodóink emberfeletti vergődése a Habsburg-hatalom kelepcejében elsősorban mégsem az irodalmi-tudományos lapok bemutatása, hanem a politikai sajtó elemzése során válik ellentmondást nem tűró módon szemléletessé. Kosáry Domokosról, a politikai történet szakemberéről ugyanazt el lehet mondani, amit Kókay György fejezeteivel kapcsolatban állítottunk: úgy adja elő a reá bízott lapok fejlődésrajzát, s ezzel kapcsolatban úgy állítja Kossuth Lajost fejtegetései középpontjába, hogy ugyanakkor állandóan szem előtt tartja az ország gyarmati helyzetét, a kor égető társadalmi problémáit: az arisztokrácia és a középnemesség ellentéteit, ezzel kapcsolatban a reformnemesség ellenállási mozgalmain belül a rendi örökség s a század szabadság-eszméjének, forradalmi törekvéseinek ellentmondását. Az, ahogy a levelezés formájában szétküldött *Országgyűlési Tudósítások* és *Törvényhatósági Tudósítások* történetét, Kossuthnak a nemzeti haladás érdekében kifejtett erőfeszítéseit leírja, az nemcsak hogy hitelesen rögzíti ennek a maga nemében világviszonylatban is páratlan vállalkozásnak a történetét, hanem meg is rendíti az olvasót — annak jeléül, hogy a történettudományban a múlt valóságának rögzítése és az olvasó érzelemvilágára gyakorolt hatás nem zárja ki egymást. A *Pesti Hírlap* története, Kossuth nagy egyéniségének felülkerekedése a metternichi politika mesterkedésein, a centralisták *Pesti Hírlapja*, végül a „kétféle” *Világ*: Vajda Péter plebejus ellenzékiességének szembeállítására a nemesi korlátaitól megszabadulni ekkor még ellenzéki magatartásában sem tudó Kossuthtal, a reakciós sajtó elemzése, s végül az, ahogy ez az egy államférfi szerepére termelt nagy egyéniség — kényszerűségből — az Iparegyesület szerény *Hetülapjában* adta elő nagyszabású programját: — 48/49 izgalmas előkészítése. Sajtótörténet? „Külön minőség”? Az. De ahogy Kosáry megírta, egyben a korszak nemzeti történetének hiteles rekonstrukciója. Egyetlen megjegyzésünk: mintha talán egy kicsit túlzottan szigorú volna a tragikus elmaradt nemzetét Kossuth szenvedélyességétől féltő Széchenyirez.

A kötet periodizációjához nincs sok hozzátennivalónk, még akkor sincs, ha Szabolcsi Miklós szuggesztív szemléletességgel mutatja be a történészek és az irodalomtörténészek álláspontjának különbségéből adódó dilemmát. Fenyő István szép fejezetei 1820 körül „rá is mutatnak a reformkorra jellemző eszmék korai jelentkezésére”, míg a történészek a liberális reformot óhajtó ellenzéki mozgalomra hivatkozva — csak 1830 tájára helyezik a reformkor kezdetét. (93) Ebből a szempontból a kötetben — akarva-akaratlan — mégis csak van egyenetlenség, aminthogy — valóban — arról is lehetne vitatkozni, hogy — mivel logikus folytatása az itt bemutatott előzményeknek — nem ide tartozik-e a szabadságharc sajtója is?

A bevezető határozottan hártja el magától, hogy: „El kellett tekintenünk a 19. század folyamán egyre nagyobb számban megjelenő szaklapok tárgyalásától is.” (12) Elvileg helyeseljük a szerkesztőségnek ezt az elhatározását, teljesen megnyugtatónak mégsem tartjuk. Nemcsak azért, mert íme, a *Magyar Gazdával* (586–589) kivételt tettek, mondván, hogy: „nem zárkozott *egy* tudományág keretei közé, hanem aktívan részt

vállalt a reformkor legégetőbb kérdéseinek megoldásában.” (586) Vajon ez csak a *Magyar Gazdáról* mondható el? Sok egyéb reformkori szaklapról nem?

Annak a problémának a taglalásával igyekszünk választ adni a feltett kérdésre, amelyet szerintünk a kötet — éppen a 19. századdal kapcsolatban — nem old meg eléggé.

Nem folytatja ott, ahol — Magyarország több nemzetiségű jellegére hivatkozva — Kókay György abbahagyta. A magyar nyelvű folyóirat és hírlapirodalom ismertetése is sokkal problémamentesebb és plasztikusabb lenne, ha folytatná Kókay gondolatát: a különböző anyanyelvű, a feudalizmus korszakának latinitásában egységes „hungarus” öntudattal rendelkező népek nemzeti-nyelvi differenciálódásáért. Igaz, van a kötetben egy fejezet Ugrin Aranka tollából, amely a „Reformkori német nyelvű hírlapok és folyóiratok” címet viseli (564—569), Kosáry Domokos pedig — Kossuth harcait ismertetve — beszámol a „nemzetiségek” kérdéséről (699—713), de még ez a két (a kérdés horderejéhez képest aránylag rövid) részlet sem kapcsolódik szervesen Kókay igen helyes kiindulásához. A más nyelvű, nem magyar népek *mindvégig* jelen vannak a történeti Magyarország életében, s ha önálló nyelvi törekvéseik következtében éles harcokat vívnak is a haladást a magyarosodással azonosító magyar vezető körökkel, magatartásukban a múlt „hungarus” tudatának a nyomai mindvégig megmaradtak. Ha Kókay — szépen és körültekintően — bemutatja korszakának német nyelvű lapjai mellett a *Presspürské noviny* című, a szlovák evangélikusok biblikus cseh nyelvén szerkesztett pozsonyi hírlapot (116—117), amelynek a szerkesztőségében viszont már felvetődött a kérdés: nem kellene-e az újságot „a nép nyelvén” (értsd: szlovákul) szerkeszteni,³ — akkor a továbbiakban tudatosítani kellett volna azt is, hogy a *Tudományos Gyűjteménynek* azt a bizonyos cikkét, amely a magyar nyelvnek a diakritikus jelű helyesírásra való áttérést javasolja, és „... a szlovákok — gyalázása ellen” szól (297), nem Lassú István (!), hanem *ugyanaz* a Štefan Leška írta már kiskőrösi lelkész korában, aki annak idején a *Presspürské noviny* szerkesztője volt! Én sem Romy Károly Györgyöt, sem Csaplovics Jánost (Johann von Csaplovics-ot, Ján Čaplovič-ot) (406) nem intéztem volna el olyan röviden, mint ez a kötet: mind a ketten — ha a 19. század második évtizedében már konzervatívnak szármító ideológiából is kiindulva — *összekötő kapcsot* jelentettek a magyarok és nem magyarok között a nemzeti öntudatosodás korszakában. A *Tudományos Gyűjteményben* például soha annyi közlemény nem jelent volna meg Karlóca kulturális életéről, Mušicki Lukijan költészetéről, Stratimirović György pátriárkáról és más szerb egyházi, irodalmi és tudományos törekvésekről, ha nincs Romy! Nem akarjuk szaporítani a példákat annak illusztrálására, hogy erről a kérdéstről Kókayn kívül a többi munkatársnak is meg kellett volna emlékeznie. Tegyük hozzá: erről a szerkesztési munka során is gondoskodni lehetett volna. Elismerjük, hogy Pyrker László nagyon előkelő, aulikus, osztrákbíráti főpap volt, I. Ferenc bizalmasa, a „Pyrker-pör”, Bajzáék támadása az öreg Kazinczy ellen mégsem olyan egyszerű, ahogy az a magyar irodalomtörténészek tudatában mind a mai napig élt, s ahogy ez a kézikönyv tárgyalja! (422) Vahot Imre türelmetlenségének a „nemzetiségekkel” szemben a *Pesti Divallappal* kapcsolatban azt a magyaroztatást kapjuk, hogy Eperjesen végezte iskoláit, és Sárosi Gyula barátja volt (596). Mi annak idején Lőcse, Pozsony evangélikus liceumaival és más középiskolák nemzetiségi harcaival szemben éppen azt bizonyítottuk be, hogy Eperjesen Sárosi Gyula, Haan Lajos, majd Kazinczy Gábor ott-tartózkodása idején teljes volt a béke, sőt az együttműködés a magyar és a szlovák diákok „társasága” között; maga Sárosi szlovák nyelvű pajzán verseket is írt.⁴ Túl hosszúra nyúlna ez az ismertetés, ha megpróbálnók helyreigazítani Kosáry Domo-

³ Dr. Pišút, Milan: *Z dejín slovenskej literatúry. II. Od obrodenia do rokov sedemdesiatych*. Bratislava, 1953. 15—27.

⁴ A magyar szlavisztika gyermekkorából. (Az eperjesi kör szláv vonatkozásai). Legutóbb in: *Visszhangok*. Bratislava, 1977. Madách. 47—88.

kos már említett „nemzetiségi” fejezetének apró tévedéseit, elírásait. Alapjában véve igazat ír, ha a kérdést mindössze „nemzetiségi” kérdésnek kezeljük, s nem látjuk, hogy e harc s a Kókay-bemutatta differenciálódási folyamat között szerves összefüggés van! Csak egy-két példát: Juraj (Jiri) Palkovič nem ide tartozik, hanem egy jó fejezettel előbbre, s az általa kiadott periodikák közül elsősorban nem a *Tatránká-t*, hanem a *Tydenník-et* (Hetilap: 1812—1818) kell említenünk, amelynek az alcíme: *Cysarsko Kráľovské Národnj Nowiny*⁵ (Császári-királyi nemzeti újság) felháborodott tiltakozást váltott ki a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain (1817 XII. 117—124.) Ján Kollár, a szláv kölesönösség megalapítója (707, 709) más nemzedék tagja, más álláspontot is képvisel, mint Ludovít Stúr, akiben (és sorstársaiban) minden Kossuth-ellenségük és 1848/49-ben Bécshez pártolásuk ellenére a „hungarus” patriotizmusnak még számos vonását meg lehet találni. Talán elég, ha itt Andrej Sládkocič-nak a *Slovenskie národnje novínában* közölt „Národnj školi” (Nemzeti iskolák) című tanulmányát idézzük, amelyben tudatosan vallja, hogy a magyarokkal közös hazában él. Kár, hogy Kosáry a szlovák sajtó és irodalom vonatkozásában csak Vigh Károlynak — a maga idejében igen jó szerepet betöltött, ma már némileg túlhaladott — 1945-ben kelt „Hírlaptörténet”-re támaszkodik, s az azóta megjelent idevágó magyarnyelvű munkákat csak Arató Endrének kimondottan történeti jellegű a kelet-európai fejlődést összefoglaló munkája alapján veszi tekintetbe (713).

Nos, ezen a ponton kell egy-két szakfolyóirat ismertetését reklamálnunk. Ha a mű megemlékezik a két protestáns (református és evangélikus) egyházat a magyar nacionalizmus szempontjából egyesíteni akaró Zay féle akcióról (707), akkor a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapról*, benne annak a Székács Józsefnek a szerepéről sem volna szabad hallgatnia, aki később éppen legnagyobb ellenfeléről, Ján Kollárról mondott és közölt nyomatásban is igen szép, emberséges és lelkésztársának költői érdemeit is kiemelő beszédet.⁶ A két- sőt többnyelvűség kérdéséről is kevés szó esik a kötetben: pedig mily jellemző, hogy például az a Martin Suchán (Szuchány Márton), aki a *Zora* című szlovák almanachba anyanyelvén ír biedermeier-romantikus elbeszéléseket,⁷ az *Orvosi Tár*-nak a magyar nyelvű rendszeres munkatársa.: Igen, „szakfolyóirat” ez az *Orvosi Tár*, de a reformkor Pest-Budája politikai és kulturális életében nemcsak a kétnyelvűség szempontjából játszott fontos szerepet!

Kosáry „nemzetiségtörténeti” fejezetében nem szól a német nyelvűség kérdéséről, talán azért, mert — mint említettük — a reformkor német sajtójáról külön fejezet szól. Sajnos ennek a fejezetnek a szemlélete alapjában véve elhibázott. A magyar nemzeti mozgalomnak a német nyelv ellen vívott harca kétarcú: más, ha a bécsi udvar (és nem csak II. József) által erőszakolt, vagy az aulikus arisztokrácia által ápoltt németnyelvűség ellen folyt a harc, s más, ha — akár a színjátszás, akár sajtó, akár más kulturális intézmények terén — e németnyelvűségnek ugyanúgy „nemzetiségi” vonatkozása volt, mint a szlovák- szerb- vagy éppen románnyelvűségnek. Nem igaz, hogy a szepesi németiség és az erdélyi szászok közé a magyarsághoz fűződő viszonyuk szempontjából egyenlőségi jelet lehet tenni: a „Zipserek” (a szepességi németek) sokkal nagyobb százaléka harcolt együtt — még a forradalom és a szabadságharc idején is — a magyarsággal, mint az erdé-

⁵ Dobroslav Chrobák — Oskár Ceppan: *Rukovat dejín slovenskej literatúry*. 3. kiad. Bratislava, 1949. Slov. spisovatel 180.

⁶ SZÉKÁCS JÓZSEF: *Merengések III.* = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1846, július 19. V. évf. 29. sz. 637—678.

⁷ SUCHÁN (SZUCHÁNY) szlovák nyelvű elbeszélései a *Zora* 1835-i évfolyamában: 159—166, 175—181, 187—232.

⁸ Ezt magyar nyelvű nekrológiában Dr. Eckstein Fridrik mutatta be: *Beszéd, mellye bold. Dr. Szuchány Márton emlékeztére, a k. budalesti orvosgyesület előtt, 1842-ki május 31-i kén tartott.* = *Orvosi Tár III. évf. I. köt. 1842. jan. 9. 397.*

lyi szászokó.⁹ Hadd említsük itt a könyv több helyén is (390, 752 – 754, 756, 757) szereplő Pfanschmid-Zsedényi Edén kívül mindössze a Henszlmann-családot, amely ugyancsak a Szepességéről származott el Kassára . . . Végezetül: a magyarországi német nyelvű sajtónak legfontosabb: a többi nemzeti kultúra között végzett *közvetítő funkciójáról* nem esik szó . . .

Mindaz, amit itt kifogásképpen leírtunk, nem csökkenti e kiadvány óriási jelentőségét. Az elmondottak után talán nem hat közhelyként, ha leírjuk: hézagpótló munka. Nagy érdeklődéssel, szinte felajzottan várjuk a folytatást!

SZIKLAY LÁSZLÓ

* * *

A felszabadulás utáni szervezett, az ugyanazon tudományterületen, ismeretágban tevékenykedő szakembereknek, kutatóknak („team”-eknek) a munkáját összefogó, koordináló és irányító tudományos életnek az utóbbi években egymás után jelennek meg, ill. napjainkban vannak készülöben a magyar történelem és művelődéstörténet valamely ágazatát összefoglalóan áttekintő, ugyanakkor részletekbe menően elemző kézikönyvszerű produktumai. E több kötetes, nagy terjedelmű összegezések egyrészt a már mintegy három évtizedre visszatekintő szocialista tudományos élet eddigi eredményein alapulnak (számos résztanulmányon, monográfián, egy-egy ismeretág hazai történetét összefoglaló korábbi munkákon), másrészt felhasználják a felszabadulás előtti szocialista szellemiségű, baloldali kutatás, s a polgári tudományos élet maradandó, ma is érvényes, hasznosítható adatközléseit és megállapításait. Ilyen módon látott napvilágot a társadalomtudományok területén *A magyar irodalom története* 6 kötetben, több kötete került már az olvasókörzés kezébe a 10 kötetre tervezett *Magyarország történetének*, készülöben van a szintén több kötetben megjelenendő *A magyarországi művészetek története*, (sőt egy-egy korszakról előtanulmányokat tartalmazó gyűjteményes kötetek meg is jelentek), valamint *A magyarországi zene története*. Egy igen régóta nélkülözött, s az említett tudományterületek történetének előzetes kidolgozása nélkül nem megvalósítható, összefoglaló magyar művelődéstörténeti kézikönyv körvonalai rajzolódna, bontakoznak ki előttünk, amikor a magyar irodalomtörténetírás, történettudomány, művészet- és zenetörténet e jelentékeny korpuszait és terveit számba vesszük, s közéjük soroljuk *A magyar sajtó története* című kiadvány 1979-ben közreadott I. kötetét is.

A magyar sajtó története című kézikönyv, társadalomtudományunknak e 4 kötetre tervezett vállalkozása a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének és a Magyar Újságírók Országos Szövetségének támogatásával készülő munka; főszerkesztője Szabolcsi Miklós.

A műnek Kókay György szerkesztésében megjelent első kötetéhez ő írt bevezetést, amelyben az egész mű céljáról, jellegéről, előkészítéséről, valamint az I. kötetrel kapcsolatos szerkesztési, tartalmi problémákról, nehézségekről tájékoztatja az olvasót. A sajtó – megállapítása szerint – „minden közösség történetének alakítója és egyúttal tükrözője”, a sajtótörténet pedig, amikor része egy-egy nemzet politikai és eseménytörténetének, illetve irodalom- és művelődéstörténetének, egyben több is annál: „külön minőség”; és ez abból adódik, hogy a sajtó „sajátos intézményrendszer, sajátos működésű közvélemény-alakító és tükröző szerkezet”, „tömegkommunikációs médium.” A sajtótörténet tehát – s ezt már mi tesszük hozzá – a művelődéstörténet külön, speciális területe, a vele való foglalkozásnál nem elhanyagolható a Szabolcsi megfogalmazta „külön minőség”, „sajátos intézményrendszer” jellegének, mineműségének, történeti változásának, e

⁹ Vö.: S. WEBER: *Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800–1900*. Igló, 1901. Josef Schmidt. 482 l.

külön specialitásainak, az ezeket alakító belső és külső tényezőknek a számbavétele, vizsgálata, illetve nem elégséges csupán a tartalom elemzése, valamint annak figyelembevétele, hogy e tartalmat milyen faktorok határozták meg egy-egy korban, továbbá: hogy e tartalom hogyan hatott egy-egy időszakban, milyen módon befolyásolta a kor arculatát, a közönség, az olvasók magatartását. Nem kielégítő tehát pl. a politikai sajtónak csupán történeti, avagy az irodalminak irodalomtörténeti szempontú tartalmi vizsgálata, elkerülhetetlen e „tömegkommunikációs médium” közvélemény-alakító és tükröző szerkezetének a „sajátos működését” is figyelemmel kísérni. A sajtótörténet e „külön-műfajúságát” azért hangsúlyozzuk már ismertetésünk kezdetén, mert — véleményünk szerint — ennek egyik-másik szerző részéről történt nem kellő figyelembevétele az oka annak, hogy az egyébként igazán tartalmas, s eddig legkidolgozottabb, legszínvonalasabb sajtótörténetünk fejezetei közt műfaji egyenetlenségek mutatkoznak, vagy pl. hogy a korszakhatárok kérdésében viták merültek fel az irodalomtörténész és történész szerzők között, s végeredményben olyan korszakolásban „állapodtak meg”, amely megfelelhet a történetírás szempontjainak, álláspontjának, de a sajtótörténész nehezen tud velük egyetérteni.

Mielőtt azonban részletesebben szólunk az eredményekről, a tartalmi, módszertani, a szerkezeti-korszakolási problémákról, szükségesnek érezzük röviden szót ejteni a nagy volumenű, munka előzményeiről, előkészületeiről, szerzőiről, szerkesztéséről is. Ahogy a korábban említett, megjelent és megjelenőben levő, illetve megjelenendő történeti, irodalom- és művelődéstörténeti összegezek felhasználták a polgári és a szocialista tudományos élet eddigi eredményeit, úgy a sajtótörténeti kézikönyv is szükségszerűen — és természetesen kellő kritikával — támaszkodik az előzményekre. Az eddig megjelent két, teljes magyar sajtótörténeti monográfia Ferenczy József pozitivistá jellegű, adatgazdag, de számos vonatkozásban elavult, helyesbítésre szoruló, múlt századi munkája, *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig* (Bp. 1887.) és Dezsényi Béla—Nemes György *A magyar sajtó 250 éve* (Bp. 1954.) című, első marxista igényű összefoglalása mellett a szerzők haszonnal forgatták a sajtótörténeti bibliográfiákat — köztük első helyen a József Farkas szerkesztette *A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945)* című kötetet (Bp. 1972.) —, továbbá számos színvonalas résztanulmányt: korszakfeldolgozásokat, egy-egy időszaki sajtótermék történetét, vagy egy-egy szerkesztő, publicista tevékenységét feltáró monográfiákat stb. Az anyaggyűjtésben számos történész, irodalomtörténész, sajtótörténész vett részt, az anyag feldolgozását is sokan végezték, számos kutató készített olyan, gyakran hézagpótló, a korábbi „fehér foltokat” eltüntető előtanulmányokat, amelyeket a kötet szerzői eredményesen felhasználhattak.

Szabolcsi Miklós bevezető írásában külön kiemeli a fiatalon elhunyt Dersi Tamás szervező munkásságát, amellyel érdemlegesen járult hozzá a vállalkozás megvalósulásához, továbbá sajtótörténeti alkotótevékenységét, amelynek eredményeit a későbbi kötetek szerzői hasznosíthatják majd. Megtisztelő kötelességünknek érezzük, hogy röviden méltassuk itt Dezsényi Bélának, a magyar sajtótörténetírás kiemelkedő egyéniségének eredményekben gazdag munkásságát is. Az elsők közé tartozott, akik Magyarországon a sajtótörténetet mint a művelődéstörténet speciális ágazatát meghonosították, kutatási módszereit kialakították, eredményesen művelték és magas színvonalra emelték. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára munkatársaként, majd vezetőjeként alapvető munkát végzett a magyar időszaki sajtó termékeinek szisztematikus gyűjtése, könyvtári feldolgozása, illetve bibliográfiai feltárása terén. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének előadójaként, majd magántanáráként egyetemi hallgatók számos évfolyamával ismertette meg a sajtó jelentőségét, történetét, s könyvtári hasznosításának, forrásértéke sokrétű kiaknázásának a lehetőségeit. Többben közülük az ő színvonalas előadásainak hatására kezdtek sajtótörténeti kutatásokba; elég talán csak a szóban forgó kézikönyv első kötetének a szerkesztőjét, Kókay Györgyöt

említeni, de e sorok írója is az ő ösztönzése nyomán mutat érdeklődést a sajtótörténeti kérdések iránt. Dezsényi Béla éveken át sajtótörténetet adott elő az újságíróiskola hallgatóinak, a mai magyar sajtó munkásainak is, s nem utolsósorban — a már említett első magyar, marxista igényű sajtótörténeti összegezés mellett — több önálló műben s tanulmányok egész sorában fogalmazta meg egy élet kutatómunkájának sokrétű és gazdag eredményeit. Szinte egyetlen fejezete sincsen a sajtótörténeti kézikönyv első kötetének, amely ne hivatkoznék valamely írására, s ha fellapozzuk a névmutatót, nem találunk egyetlen sajtótörténészt sem, akinek a neve mögött több „lap”-számra történnék utalás, mint az ő neve után. Életműve szervesen beleépül tehát az általa is oly hön óhajtott és tervezett sajtótörténeti szintézisbe, s jelentékeny módon emeli, gazdagítja a mű tartalmi értékét.

A magyar sajtó történetének I. kötete tehát olyan kollektív vállalkozás, amely tartalmazza az elődök eredményeit is, s felhasználja a mai kutatók széles munkaközösségének anyaggyűjtő, feltáró és feldolgozó tevékenységét. A kötetet Kókay György szerkesztette, s a különböző fejezeteket — vele együtt — öten írták. A szerkesztő munkája a sajtó kialakulását, az európai és a hazai előzményeit számbavevő bevezető rész, valamint a magyarországi hírlap- és folyóiratirodalom 18. századi fejlődését bemutató teljes fejezet, továbbá a magyar jakobinus mozgalom bukása utáni sajtótörténeti szakasz egy része, az *Erdélyi Múzeum*, a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Felső Magyar Országí Minerva* és az *Élet és Irodalom* című sajtótermékek kivételével, amelyeknek a történetét Fenyő István írta meg. Kissé sommásan megfogalmazva: Kókay György dolgozta fel a magyar sajtó történetét a kezdetektől, Rákóczi hadiújságjától, a *Mercurius Hungaricus*tól a felvilágosodás időszakának végéig, eltekintve néhány, a felvilágosodás eszmevilágát a reformkorral összekötő, illetve a reformkort előkészítő, sőt abba átnyúló folyóirattól. A reformkor kezdete (ez a sajtótörténeti kézikönyv szerint: 1832) és az 1848-i márciusi forradalom közti időszak sajtójának a történetét négyen írták meg: a politikai sajtóét, azaz a hírlapirodalomét teljes egészében Kosáry Domokos, a folyóirat-irodalom nagy részét — kevés kivétellel — pedig Fenyő István; az 1830-as és 40-es évek divatlapjaival, *Kazinczy Gábor* lapalapítási tervével, Erdélyi János *Magyar Szépirodalmi Szemléjével* ugyanis T. Erdélyi Ilona foglalkozott, a harmincas évek ismeretterjesztő hetilapjaival, a magyarországi reformkori német nyelvű sajtóval és a mezőgazdasági szaksajtóval pedig Ugrin Aranka. A szerzők többsége a sajtótörténet régi munkása; Kókaynak, Fenyőnek, Erdélyi Ilonának, de Ugrin Arának is már korábban jelentek meg önálló munkái, illetve fontos tanulmányai azon időszakok, területek magyar sajtójáról, amelyeket a kézikönyvben is feldolgoztak.

Kókay György a sajtó kialakulását elemző első fejezetben rövid összegezést ad a sajtó előzményeinek tekinthető s a könyvnyomtatást megelőző időszak publicisztikai jellegű kéziratok irodalmáról s az újságlevelekről, majd ismerteti az első nyomtatott újságokat, továbbá az európai hírlap- és folyóirat-irodalom kibontakozását azokban a fejlett polgári államokban, amelyek politikai, gazdasági s művelődési tekintetben egyaránt elsőként igényelték az időszerű eseményekről a rendszeres időközökben történő tájékoztatást. Az időszaki sajtótermékeket ugyanis a következő lényeges ismérvek különböztetik meg egyértelműen a könyv-jellegű kiadványoktól: tartalmuk időszerűsége (az aktualitás), rendszeres időközönkénti megjelenésük (a periodicitás), s hogy tartalmuk nagyobb nyilvánosság, szélesebb olvasóközönség érdeklődésére tarthat számot (publicitás). Az időszaki sajtó előzményeinek tekinthető kézírások és nyomtatott dokumentumok is aktuális eseményekről adtak már számot, de periodicitásuk eleinte még szabálytalan volt, s később is meglehetősen nagy időközökben láttak napvilágot, időszakosságuk csak a postajáratok kiépülésével, majd a közlekedés és hírközlés fejlődésével vált rendszeressé és mind gyakoribbá, továbbá nyilvánosságuk, közönségük is hosszú időn keresztül szűkkörű volt,

a nyomdászat feltalálását, majd modernizálását követően, s az írni és olvasni tudás elterjedésével, az iskolarendszer fejlődésével lett egyre nagyobb, kiterjedtebb. Az első sajtótermékek még csak beszámoltak az eseményekről, minden kommentár, állásfoglalás nélkül közölték a híreket (referáló sajtó), csak a 18. századtól, a polgárság uralomra törekvésével kapcsolatban kapott helyet a sajtótermékekben — előbb a folyóiratokban, majd ezek hatására a hírlapokban is — a véleménynyilvánítás, az agitáció. A polgárság a feudális uralkodó rétegek elleni harcában vette igénybe a sajtót, s azon keresztül akarta meggyőzni a maga igazáról, a felvilágosult eszmék magasabbrendűségéről a szélesebb közönséget. Közép- és Kelet-Európában, így Magyarországon is az időszaki sajtó a nyugat-európai országokhoz képest későn, csak a XVIII. században alakult ki, s létrejöttének indítékai is eltértek a fejlettebb polgári államokbeli sajtótermékekeitől. Az időszaki sajtó nyelve Nyugat-Európában szinte mindenütt már kezdetben a nemzeti nyelv volt, az első hazai újság, a *Mercurius Hungaricus* viszont latinul látott napvilágot, aminek az oka az volt, hogy nem a hazai olvasókat, hanem a külföldet kívánta tájékoztatni a korabeli nemzetközi nyelven a Rákóczi-szabadságharc eseményeiről. Ezt követően is részben az iskolai latin oktatást segítő, s a latinul tudó magyar olvasókat tájékoztató latin nyelvű újságok, részben pedig a hazai német városi polgárság igényeit kielégítő német lapok láttak napvilágot, egészen a felvilágosodás időszakáig, 1780-ig, amikor megjelent az első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi *Magyar Hírmondó*, amelyet 1788-ban követett első nemzeti nyelvű önálló folyóiratunk, a kassai *Magyar Museum*.

A magyar nyelvű időszaki sajtó kialakulását követően a nemzeti nyelven megjelent hírlapok és folyóiratok kerülnek a szerzők érdeklődésének, vizsgálódásának a központjába, de a továbbiakban sem hagyják figyelmen kívül az ország területén napvilágot látott idegen nyelvű periodikákat. Teljességre persze ilyen vonatkozásban nem törekedhetnek, de számot adnak a hazai közgondolkodást és tudományos, művelődési életet befolyásoló legfontosabb német nyelvű sajtótermékekről, s szólnak az országban élő egyéb nemzeti-ségek (szlovákok, románok, horvátok) első időszaki lapjairól, amelyek jelentős szerepet játszottak e népek nemzeti tudatának az alakításában, irodalmuk és nyelvük fejlesztésében. A különböző fajta magyar és idegen nyelvű sajtótermékek számának fokozatos gyarapodásával, az időben előrehaladva, a szerzők szelektálni kényszerültek. Amíg a 18. század végéig szinte minden lapot számba vehettek, addig a 19. század első felében, különösen a reformkorban, főleg az idegen nyelvű lapokat mellőzniük kellett, de nem foglalkozhattak a kevésbé fontos magyar hírlapokkal és folyóiratokkal sem. Ugyancsak tudatosan figyelmen kívül hagyták az akkor egyre jobban gyarapodó olyan szakfolyóiratokat, amelyek egy-egy szűkebb szakterület művelőinek érdeklődésére tarthattak számot, de nem szóltak a társadalom szélesebb rétegeihez, ahogy a politikai lapok s a szélesebb figyelmet ébresztő, publicisztikailag nagyobb nyilvánosságot érintő irodalmi, kulturális és társadalmi folyóiratok.

Az átgondolt és tudatos szelektálás azonban nem eredményezett hiányos, csonka sajtótörténeti áttekintést. Szabolcsi Miklós a már többször említett bevezetésben szerényen „első kísérlet”-nek nevezi ugyan *A magyar sajtó történetét*, de az első kötetről — még ha vannak is a későbbiek során említendő fenntartásaink, hiányérzeteink — tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a magyar sajtó történetének 1848-ig terjedő első, igazán részletes, adatgazdag, elemzően és kritikailag feldolgozott marxista szintézise. Gazdagon dokumentálva, logikus szerkezetben mutatja be időszaki sajtónk fejlődési tendenciáinak folyamatát, de ugyanakkor e folyamatba beépítve plasztikusan elemzi az egyes válfajok, a különböző jellegű hírlapok és folyóiratok kialakulását, fejlődését, funkcióik változásait; azt pl., hogy valamely konkrét helyzetben milyen művelődési (nyelvfejlesztési, irodalom-szervezési stb.) tényezők lehettek — s voltak is — a politikai hírlapok, vagy más adottságok közt milyen progresszív politikai funkciót tölthettek be — s be is töltöttek — az

irodalmi, a kulturális folyóiratok. Érzékletesen szemléltetik tehát a szerzők azt a váltakozó szerepet, amelyet — mintegy váltógazdaságban — a hírlapok és a folyóiratok a történelmi adottságoktól, cenzúra viszonyoktól stb. függően, egymással megosztva, szellemi és politikai életünkben, művelődésünkben és közéletünkben játszottak. Ezzel magyarázható — s nem valamilyen fajta terjedelmi aránytalanságról van szó —, hogy a Martinovics-mozgalom kegyetlen elfojtását követő ferenci reakció időszakában, amikor a politikai sajtó teljesen háttérbe szorult, szinte alig létezett, Fenyő István olyan bő terjedelemben foglalkozik a reformkort előkészítő, s így egyben politikailag is fontos tudományos és irodalmi folyóiratainkkal, pl. az *Erdélyi Múzeummal*, a *Tudományos Gyűjteménnyel* s az *Élet és Literaturával*, vagy az 1830-as évek végének nehéz politikai viszonyai közepette az *Athenaeummal*. A fejlődési folyamaton belül szinte minden szerző érzékletes képet rajzol egy-egy fontos hírlapról vagy folyóiratról, illetve egy-egy jelentékeny hírlapíró-, publicista- vagy szerkesztő-egyénegről: Kókay pl. Rát Mátyásról, Révai Miklósról és a *Magyar Hírmondóról*, Szacsavay Sándorról és a *Magyar Kurirról*, Batsányiról, Kazinczyról és a *Magyar Museumról*, illetve az *Orpheusról*, vagy Kármán Józsefről és az *Urániáról*; Fenyő Döbrentei Gáborról és az *Erdélyi Múzeumról*, Fejér Györgyről, Vörösmarty Mihályról és a *Tudományos Gyűjteményről*, Szemere Pálról, Kölcseyről és az *Élet és Literaturáról*, Bajzáról és a *Kritikai Lapokról*, Bajzáról, Toldyról, Vörösmartyról és az *Athenaeumról*; Erdélyi Ilona Mátray Gáborról és a *Regélőről*, Vahot Imréről és a *Regélő Pesti Divatlapról*, Erdélyi Jánosról és a *Pesti Divatlapról*, s a *Magyar Szépirodalmi Szemlérről*, Frankenburg Adolfról és az *Életképekről*; Kosáry Domokos Kossuthról és a *Pesti Hírlapról*, Vajda Péterről és az általa szerkesztett progresszív szemléletű *Világról*, s Dessewffy Aurélról és a *Világ* konzervatív szellemiségű korszakáról. (Ugyanakkor, amikor Kosáry a reformkori magyar politikai publicisztika csústeljesítményét, a *Pesti Hírlapot* s Kossuth itteni szerkesztői tevékenységét érdemének megfelelő terjedelemben és módon tárgyalja, Kossuth kéziratosságaival, az *Országgyűlési Tudósításokkal* és a *Törvényhatósági Tudósításokkal* kissé mostohan bánik, de túlzottan szűk teret szentel Széchenyi lapjának, a *Jelenkornak* is.)

Az egész kézikönyv legegyszerűsebb fejezete — szerkezetileg s az anyag feldolgozásának a módját s mélységét tekintve is — a Kókay György által megírt felvilágosodás kori sajtótörténeti szakasz. Ugyanakkor Kókay az a szerző, aki munkája során — a sajtótermékek tartalmán túlmenően — leginkább szem előtt tartja, hogy a sajtó valóban „sajátos intézményrendszer, sajátos működésű közvélemény-alakító és tükröző szerkezet”, ő az tehát, aki írásával leginkább megközelíti azt a „műfajt”, amelyet sajtótörténetnek nevezünk. Az említett „sajátosságok” figyelembevételével megmutatkozik az általa írt egész időszak egyes, konkrét sajtótermékeinek a vizsgálatánál, de az sem véletlen, hogy egyedül az ő fejezetében szerepel egy olyan rövidebb szakasz, amelynek a címe: *A hírlapkiadás szervezete a 18. században*. Ebben a részben azokkal a sajtón kívüli, illetve vele összefüggő tényezőkkel, viszonylatokkal, kapcsolatokkal foglalkozik, amelyek a sajtó jellegét, tartalmát, megjelenési lehetőségeit, közvéleményformáló hatását stb. alapvetően meghatározzák. Ilyen részcímek szerepelnek pl. az említett szakaszon belül: *A sajtó és az államhatalom*, *Az újságenczúra hazánkban a 18. században*, *A társadalom és a 18. századi sajtó*, *Az újságírók társadalmi helyzete*, *Vélemények az újságírói hivatásról* stb. A többi szerző sem hagyja teljes mértékben figyelmen kívül ezeket és a hasonló tényezőket, viszonylatokat, helytel-közvetlenül utalnak is rájuk, pl. Fenyő István és Erdélyi Ilona, de Kosáry Domokos a reformkor politikai sajtóját, hírlapirodalmát elemezve, a sajtótermékek alapján inkább történelmet ír, mint sajtótörténetet; igaz viszont, hogy ezt magas színvonalon, koncepciózusan.

Kosáry „történet-sz. centrikus” szemléletének az eredménye, következménye két olyan probléma, amelyeket a kötet egyik lektora, Pándi Pál is szóvá tett lektori véleményében,

ahogy erre Szabolcsi Miklós utal a bevezetésben. A korszakolás kérdéséről, konkrétan a reformkor kezdetének „időpontjáról” s a kötet záró időhatáráról van szó. Az irodalomtörténetírás a reformkor kezdetét 1820 tájára teszi, a történettudomány viszont azon megokolással, hogy a feudalizmussal szemben álló, s a régi feudális rendi ellenzékiségtől különböző liberális reformtörékvések csak az 1830-as évek elején szerveződnek ellenzéki, politikai mozgalommá, ekkortól számítja a reformkort. Kosáry a történeti álláspont alapján a reformkori sajtótörténeti kezdő korszakhatárt is 1832-re teszi, nem értvén egyet a lektor javaslatával. Szabolcsi e véleményeltérést mint „a történeti és az irodalomtörténeti megközelítés különbségét” tekinti. A recenzens sajtótörténeti alapon teszi magáévá Pándi álláspontját. Az irodalmi folyóiratokban, azaz a sajtóban (pl. az *Erdélyi Múzeumban*, a *Tudományos Gyűjteményben* vagy az *Élet és Literatúrában*) ugyanis már az 1810-es évek második felétől jelentkeznek, s az 1820-as években egyre nagyobb teret hódítanak azok a liberális reformeszmék, amelyek a közéletben, a politikában, az országgyűlésen majd csak az 1830-as évek elején kapnak erőteljesebben hangot. Az irodalmi folyóiratok megfelelő politikai lapok hiányában ekkor is fontos politikai funkciót teljesítenek, így pl. népszerűsítik azokat a progresszív eszméket is, amelyekkel ideológiailag előkészítik a reformkort. Erre Fenyő István számos bizonyító példát említ a kor folyóiratait elemezve. Az 1832-es kezdő időhatár tehát a reformkori *politikai* sajtó kezdetének tekinthető csak, s nem általában a sajtóé: ez az irodalomtörténeti megítéléssel egybeeső sajtótörténeti szempont alapján helyesen 1820 körül van. (Egyébként Kosáry is az „új politikai sajtó” előzményeiről szól a 365. lapon, a fejezetcímben, s a fejezet során is mindig a *politikai* sajtót említi, nem a sajtót általában.)

Ugyancsak a lektori véleménnyel kell egyetértünk a kötet felső időhatárát tekintve is. A sajtótörténeti áttekintés az 1. kötetben 1848 márciusával zárul. Pándi azt javasolta, hogy helyesebb lett volna hozzászólni a forradalom és szabadságharc sajtójának az ismertetését is, nem érezvén indokoltnak azt a megoldást, „amely a forradalom és szabadságharc sajtóját hozzápréseli a század második felének sajtótörténetéhez.” Kosáry szerzői gyakorlata és Szabolcsi véleménye szerint „történetírásunk lényegében véve ma már abban is egyetért, hogy a korszakhatárt a feudális rendszer megdöntésénél, az 1848 tavaszi polgári forradalomnál kell meghúznunk, és hogy ami ezután következett, az már az új Magyarország történetének első fejezetét képezi.” Ez az álláspont történeti szempontból is túlságosan kategorikusan hangzik, sajtótörténeti szempontból pedig egyáltalán nem fogadható el. 1848 márciusa után a magyar sajtóviszonyokban nem valami olyan új kezdődött, amelynek az 1849 utáni, önkényuralmi sajtóállapotok a folytatásai. 1848 március 15-én a szabad sajtó forradalmi úton történt kivívásával, majd később a polgári sajtószabadság törvénybeiktatásával tetőződött, befejeződött az a küzdelem, amelyért a magyar jakobinusok, majd a reformkori liberális és demokrata nemesi, polgári és a forradalmi plebejus politikusok, írók, újságírók, szerkesztők küzdöttek. Ennek nyomán a szabadságharc idején éppen az időszaki sajtó történetében számszerűleg és tartalmilag is olyan fellendülés következett be, amelynek Világos, majd az önkényuralmi rendelkezések könyörtelenül véget vetettek. Az előzetes cenzúrát újból nem lehetett bevezetni, de egy ideig csak olyan lapokra adott engedélyt a Bach-rendszer bürokráciája, amelyek a kormány zsoldjában álltak, s minden vonatkozásban kiszolgálták az érkeiket. Sajtótörténetünk e szomorú fejezetéhez valóban kár a forradalmi idők és a szabadságharc sajtóját „hozzápréselni.”

Befejezésként néhány fenntartásunkat fogalmaztuk meg *A magyar sajtó története* 1. kötetével kapcsolatban. Ezek az észrevételeink nem vonnak le azonban semmit azon megállapításunkból, hogy a munkát olyan alapvető fontosságú, eredményes szintézisnek tekintjük, amely egyik forrása lesz a megírandó új magyar művelődéstörténetnek. Kiegészítésként megjegyezzük még, hogy minden egyes fejezetet jól használható s a fontosabb

forrásmunkákat, szakirodalmat tartalmazó irodalomjegyzék követ. A kötet illusztrációi jól egészítik ki a szöveget, a hírlapok és folyóiratok címmutatója, valamint a névmutató — ezeket B. Juhász Erzsébet állította össze — megkönnyíti a tájékozódást a terjedelmes munkában.

FÜLÖP GÉZA

A hazai iskoladrámák feltárása. A 17. és 18. századi iskolai színjátékok kutatása Magyarországon mindig az irodalomtörténeti éldeklődés peremére szorult. Még viszonylag legtöbbet a jezsuita iskoladrámákkal foglalkoztak a kutatók, de ezen a területen is csak részeredményeket mutattak fel. Mostohább sors jutott a piaristák, pálosok, ferencesek, minoriták és a protestánsok iskolai színjátékainak. Az egész magyarországi iskolai színjátszásról pedig a legújabb időkig semmiféle áttekintéssel, vagy bármiféle szempontú összefoglalással nem rendelkezünk.

Persze azért a részeredményeket sem szabad lebecsülni. A kutatások három területen hoztak jelentős eredményeket. Elsősorban a *bibliográfia* körében, ahonnan voltaképp az iskoladrámák feldolgozása kiindult. Nagy Sándor, Bayer József, Fináczy Ernő, Császár Elemér és Takács József összeállításaira gondolunk, amelyek bármennyire hiányosak is, további vizsgálatok kiindulópontjával szolgálhatnak.

A másik jelentős terület, ahol az irodalomtörténet eredményeket könyvelhet el: egyes magyar nyelvű *drámaszövegek kiadása*. A sort a pálos iskoladrámák nyitják meg, majd a csiksomlyói misztériumok, a protestáns meg a csiksomlyói iskoladrámák következnek. A drámaszövegek kiadásainak első sorozatát az Alszeghy Zsolt által válogatott drámák gyűjteménye zárta be. Ezt követően csak több mint négy évtizedes szünet után, 1960-ban látott napvilágot Kardos Tibor és Dömötör Tekla szerkesztésében a *Régi magyar drámai emlékek* című akadémiai kiadvány, amely a XVII. század végéig valamennyi addig ismert magyar nyelvű drámai emlékünket felöleli.

Végül nyilván kell tartanunk mindazokat az eredményeket is, amelyeket az *egyed drámaszövegek filológiai vizsgálata* hozott, mert végső fokon egy későbbi szintézis feltételeit biztosítják.

A részeredmények ellenére mégis az a különös helyzet, hogy a magyarországi iskolai színjátszásról lényegében igen keveset tudunk. Nem tudjuk, hogy a kollégiumokban mit játszottak, hol játszottak, mikor játszottak, kik játszottak, hogyan játszottak és kinek játszottak. Nincs áttekintésünk az iskolák műsoráról, a darabok származásáról, az előadások gyakoriságáról és nyelvéről, nem ismerjük a színjátékok időpontját, a szcenikai megvalósítás eszközeit, és úgyszólván semmit sem tudunk a közönségről. Nem tudjuk azt sem, milyen helyet foglalt el a magyarországi iskolai színjáték a kor társadalmának egészében, és hogyan kapcsolódott a társállamok, valamint egész Európa hasonló megnyilatkozásaihoz.

Tájékozatlanságunk gyökereit lényegében két objektív okra vezethetjük vissza. Az egyik a 17. és 18. századi iskolai színjátékok szinte beláthatatlan mennyisége (a két éve történt előzetes felmérés szerint hozzávetőleg tizenötezer előadásról lehet szó), amelynek még adatszerű feltárását sem vállalhatja egyetlen kutató, elemző-értékelő feldolgozása pedig majd az elkövetkező nemzedékek feladata lesz.

A másik ok, amely egy átfogó kép kialakítását gátolta, a módszerben rejlik, amellyel az iskolai színjátékokat megközelítették. A kutatók ugyanis figyelmüket általában csak egy-egy drámára összpontosították, kizárólag írott művekkel foglalkoztak, lehetőleg csak magyar nyelvű művek iránt érdeklődtek, vizsgálódásuk során pusztán irodalomesztétikai és irodalomtörténeti módszereket alkalmaztak, s végül semmiféle rendszerező elvet nem alakítottak ki, amely a feltárt adatokat egységbe foglalhatta volna.

Az utóbbi években azonban nyilvánvalóan bizonyos szemléletváltozás történt, amelynek lényege abban áll, hogy az iskolai színjátékokat nem lehet pusztán az irodalomesztétika és az irodalomtörténet oldaláról megközelíteni, hanem feldolgozásukhoz a színházesztétika és a színház történet eszközeit is igénybe kell venni.

A dráma ugyanis, de különösképpen az iskoladráma, nem olvasásra szánt irodalmi mű, hanem olyan alkotás, amely csak a színpadon teljeseedik ki, amelynek nélkülözhetetlen eleme a látványosság (spectaculum), a színész ajkáról hallható beszéd, a szöveget kiegészítő és a néző szeme előtt lefolyó akció, valamint a jelenlevő közönség. A színjáték tehát igen komplex jelenség, s ezért az irodalommal foglalkozó diszciplínák mellett elemzéséhez nélkülözhetetlen a színház tudomány komplex módszertana is.

De a szemléletváltozás más irányban is érezhető: és ez a régi magyarországi irodalmi jelenségekkel szemben alkalmazott egyoldalú nyelvi mérték módosulása. A magyar irodalomtörténet hosszú idegennek minősített és kizárt kutatási köréből minden olyan alkotást, amely nem magyar nyelven fródott. Így aztán valamiféle romantikus nacionalizmus szemléletét vetítette vissza mindenekelőtt a XVII. és XVIII. századra, amikor a hivatalos nyelv latin volt, a közép- és felsőfokú iskolákban latinul tanítottak, a tudományok művelői latinul írták munkáikat, s a városok polgárságának tekintélyes része németül beszélt.

Történeti szempontból ezért nagyon fontos, hogy számot vessünk a feudalizmus e két századának társadalmi realitásaival, s így a kutatás köréből ne zárjuk ki a kor latin, német olasz és egyéb nyelvű alkotásait sem.

Minden bizonnyal hozzájárult ehhez a szemléletváltozáshoz az iskolai színjátékok iránti érdeklődés megnövekedése a német és francia nyelvterületen, és talán még programszerűen is hozzájárult az iskoladrámákkal kapcsolatban elfoglalt felszines állásfoglalásunk módosításához az a Lengyel Tudományos Akadémia által kidolgozott munkaterv, amely valamennyi régi lengyel iskolai színjátékokra vonatkozó adat összegyűjtését, rendszerezését és kiadását indította el. A négy kötetre tervezett munka felöleli a középkortól 1765-ig, a lengyel hivatásos színjátszás megindulásáig terjedő időszak valamennyi színpadi alkotását, elsősorban az iskolai színjátékokat, a következő elosztásban: az első kötet a nyomtatásban megjelent teljes *drámaszövegek* bibliográfiai leírását, a második kötet a *programokat*, a harmadik a *kézírtos drámákat*, a negyedik pedig az *előadási adatokat*. Közülük 1965-ben és 1976-ban már megjelent az első és a második kötet.

Időközben az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi osztályán is érlelődött egy hasonló terv a magyarországi iskolai színjátékok felmérésére és valamiféle rendszerbe foglalására. Az osztály három vitautlést rendezett a mellette működő XVIII. századi Munkaközösség keretében, amelyeken tisztázódtak a fogalmak, a módszerek, a technikai kérdések, és megalakult az a munkacsoport, amely a munkát magára vállalta. Tagjai a következők: Alszegehy Zsoltné, Busa Margit, Berczeli Károlyné, Dümmerth Dezső, Holl Béla, Hopp Lajos, Hólvényi György, Jelenits István, Kilián István, Staud Géza, Varga Imre.

A feldolgozandó anyagot a források jellege szerint osztottuk szét egymás között. Külön foglalkozunk a *nyomtatásban* megjelent *programokkal* és *szövegválogékkal*, a *kézírtos drámákkal*, valamint az *előadási adatok* feldolgozásával. Az adatfelvétel egységszerűsítése és pontosítása érdekében a különböző források csoportok eltérő jellegzetességeinek figyelembevételével háromféle kérdőívet szerkesztettünk, amelyekre csak a válaszokat kell beírni. Ez az eljárás egyrészt gyorsítja és egyszerűsíti a munkát, kizárja a tévedést, átfedést, ismétlést, és sok tekintetben megkönnyíti az elkészült anyag rendezését és nyilvántartását is.

A módszer bevált, és a kétévi munka eredményeképpen 1979 végéig feldolgozásra került a kézírtos magyar és latin nyelvű iskoladrámáknak mintegy 60%-a, a nyomtatott programok és nyomtatásban megjelent szövegválogék 80%-a, az előadási adatoknak pedig

körülbelül 10%-a, ami azonban mennyiségileg mégis a legtöbb, mert az elkészült 4 kollégium előadásainak száma meghaladja az 1200-at. 1980 januárjában elkezdődött a XVIII. századi osztályra beérkezett anyagok rendszerezése, az időközben kidolgozott szerkesztési elvek alapján. A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma összefoglaló címen megvalósuló gyűjtő s kutatási program publikációs szempontból három csoportra osztható: az első s legnagyobb volumenű a jezsuita anyag; a második a többi katolikus (piarista, pálos, ferences, minorita stb.) forrásanyag; a harmadik a protestáns (református, evangélikus) iskolai színjátszásra vonatkozó forrás és irodalom. Egy ilyen gazdag és hatalmas anyag közzététele nemcsak szakmai, tudományos téren teremt fordulatot a feldolgozó és értékelő munkában, hanem általános művelődéstörténeti, sőt kelet-közép-európai kutatási szemszögből is. Ennek kimunkálása közös feladatunk.

STAUD GÉZA

* * *

A munka kezdetén legelőször tisztáznunk kellett azokat a forrásokat, amelyek újabb és újabb drámaszövegekhez, programokhoz, illetve adatokhoz vezethetnek. A gyűjtést természetesen még nem fejeztük be, s szívesen várjuk az alábbi forrásokról szóló jelzéseket. Számba kellett vennünk azokat a lehetséges közgyűjteményeket is, amelyek birtokában bármilyen típusú drámatörténeti dokumentum található. Munkánkat természetesen a két kiadványsorozat, a szövegkiadás és a drámacímjegyzék legmesszebbmenő figyelembevételével kezdtük meg és folytattuk. Nyilvánvaló azonban, hogy a fentebb már említett adatlapjainkra a kiadásra csak részben kerülő latin nyelvű drámákat is felvettük. Így a már eddig is nagy mennyiségűvé duzzadt, kitéltött kérdőívek révén ma már tudni lehet, hogy hol található megfelelő drámatörténeti dokumentumok.

Munkánk során az alábbi típusú forrásokkal ismerkedtünk meg:

1. XVIII. századi kézíratos források

a) *Drámaszövegek* különálló füzetekben vagy kolligátumokban. Közgyűjteményeinkben mindkét típus megtalálható. Minthogy az iskolai színjáték felekezeti iskolákban folyt, újabb előkerülésükre számítottunk még egyházi levéltárakban, illetve állami tulajdonba, megyei levéltárakba került egykori felkezeti iskolák levéltári gyűjteményeiben.

b) A jezsuita házak történeteiket három példányban voltak kötelesek lemásoltatni, egy a házban maradt, egy a provinciában járt házról házra, majd a provincia székhelyére, Bécsbe került, egy pedig a rend központjába, Rómába jutott el. A Bécsbe, illetve Rómába kerülő rövidített háztörténetek az *annuae litterae*-k. Ezekből természetesen igen sok található Bécsben, illetve Rómában, egy részük azonban a Pannonhalmi bencés levéltárban is felbukkant.

c) Igen fontos források a *Historia Domusok*. Ezekben minden jelentős iskolai eseményt előírászerűen meg kellett örökíteni az erre kijelölt háztörténet-íróknak. Így számtalan drámatörténeti adatot, címet nyerhetünk. Mellettük azonban felbukkannak a közönség összetételére, reagálásra, a színpad vagy színház jellegére, a díszletezésre vonatkozó megjegyzések.

d) XVIII. századi *iskolai diáriumokban* is lehet elszórtan találni drámatörténeti adatokat. A sárospataki jezsuita iskola diáriumából gyűjtöttünk ki pl. jó néhány címet.

e) Néhány elszórt adat került elő a korabeli *naplók*ból, *önéletrások*ból. Feltételezhető, hogy más hasonló jellegű irodalmi alkotásokból is lehet drámatörténeti adatokat kigyűjteni.

f) *Kézírtatos versgyűjteményeink* egy részében is található dráma, drámai kísérlet vagy töredék. Lehetséges, hogy éppen ezekből a gyűjteményekből nyerhetünk címeket, szövegeket a nem iskolai keretek között folyó XVIII. századi színjátszásról.

g) a jezsuita rend *abolíciós iratai* közötti inventáriumok gyakran tartalmazzák az iskolai színpad jelmeztárának a lajstromát. Ilyen adatra szintén a sárospataki jezsuita iskola drámatörténetét kutatva bukkantunk.

h) Az *iskolai házirendek* a színjátszás létéről vagy annak eltiltásáról is intézkednek.

2. Kéziratban maradt drámatörténeti feldolgozások

Számba kell vennünk a doktori disszertációkat, szakdolgozatokat, esetleg évfolyamdolgozatokat, amelyeknek szerzői egy-egy város vagy iskola történetében alaposabb ismeretre szert téve nyerhettek olyan drámacímeket, amelyek ma már a forrás kallódása vagy elveszése miatt elérhetetlenek.

3. Nyomtatott források

a) A XVIII. században számos drámaszöveget kiadtak, különösképpen a jezsuiták és a piaristák.

b) Az előadás idején, különösképpen jezsuita és piarista iskolákban, elvéve minorita iskolákban is nyomtattak *színi programot*. Ezek a címen kívül a szereplő személyeket, illetve a dráma témáját is közlik az actusok és scénák sorrendjében. Egy részüket a múlt század végén Nagy Sándor közölte, újabban pedig Holl Béla adott ki hasonlókat. A magyar programok szövegei meg is fognak jelenni a drámaszövegek mellett.

c) Különösképpen sok adatot nyerhetünk korábbi drámatörténeti, illetve iskolatörténeti dolgozatokban. Néhányban még szövegközlésre is akadhatunk. Így például a miskolci minorita iskola történetét feldolgozó dolgozatban talált néhány adat, illetve program és drámaszöveg-közlés hívta fel figyelmünket arra, hogy a ház, illetve iskola színjátszó múltját a *Historia Domusból* is feltárjuk. A drámaszöveg eredeti kézírata ma már elveszett.

Az imént említett forrásokban és a majd később megismerendőkben nyert alapos tájékozódás után egy minden eddiginél teljesebb képet nyerhetünk a maig is rendelkezésünkre álló szövegekről, színi programokról, egyes színjátékok címről, az előadás körülményeiről. Azt hisszük, nemcsak az irodalomtörténet nyer e munka révén további kutatásra alkalmas szövegeket, drámacímeket, hanem a magyar színháztörténet, folklór, történettudomány s még más társtudományok is további kutatásra, esetleg összegezésre alkalmas adatokhoz fognak hozzájutni.

KILIÁN ISTVÁN

* * *

Az MTA Irodalomtudományi Intézete XVIII. századi Osztálya munkaprogramjának megfelelően, a magyarországi iskolai színjátszás felderítésére, illetőleg a források, adatok publikálására vonatkozó munka folyamán szükségszerűen felmerült a *Régi Magyar Drámai Emlékek* XVIII. századi sorozatának kiadási terve. Az általános kultúrtörténeti fontossága mellett irodalomtörténeti, nyelvtörténeti, drámatörténeti stb. igények indokolják, hogy a tudományos követelményeknek megfelelő módszerrel közlétegyük a mindedig lappangó, teljesen ismeretlen vagy csak adatszerűleg, címükről ismert iskolai előadások szövegét, összegyűjtsük a szakfolyóiratokban, értesítőkből, helyi és alkalmi kiadványokban szétosztott anyagot, az előkerült új változatok, kiegészítő adatok alapján tökéletesítsük és egy

corpusba foglaljuk össze az ún. gyűjteményes publikációkban napvilágot látott iskoladráma-termést. Magyarországon csak a XVIII. század végén indult meg a világi színjátszás. Addig az iskolák adtak a színjátszásnak otthont. Itt nevelődött a közönség, és nagyrészt innen hajtott ki a világi drámaírás, melynek művelői nemegyszer az iskolai előadásokat alkalmazták a világi színpadokra, mint ahogyan megfigyelhető ennek fordítottja is, hogy a XVIII. század végén fellendült iskolai színjátszás — és ez érvényes a XIX. század elején is — világi színpadra szánt darabokat adott elő.

A fenti célok megvalósítását célzó tervünket a Textológiai Bizottság elfogadta. Folyik a munka, hogy az MTA tudományos kiadványainak sorozatában napvilágot lássanak a XVIII. századi magyarországi színjátszásnak — egyelőre csak magyar nyelvű emlékei. Az átfedések miatt a kiadásra szánt művek keletkezési idejének záróévül az 1800. esztendő látszik logikus határkőnek. Az egyes alkotások közlésében pedig a felekezetek, és ezen belül az egyes szerzetesrendek keretében való kiadás a legjárhatóbb útnak. Így elkülönítenénk pl. a mintegy 35 ránk maradt XVIII. századi magyar nyelvű protestáns iskolai előadást az oktató-nevelő munkával foglalkozó különböző katolikus szerzetesrendek iskoladrámáitól.

A *Régi Magyar Próza Emlékek* módjára az egyes kötetek nem egy sorozat előre meghatározott köteteként látnak napvilágot. Mindegyikük magában önálló egységet alkotva, elkészülése időrendjében kerülne kiadásra. A vállalkozás mintegy két évtizedes munkával számol. Elsőként a minorita iskoladrámák megjelentetését tervezzük, melynek sajtó alá rendezője Kilián István. A 20 minorita iskoladarab 1982 végén kerülhet nyomdába. Ezt követné a mintegy 30 drámát tartalmazó jezsuita kötet, előreláthatólag két részben. Sajtó alá rendezői Staud Géza és Alszeghy Zsoltné. Nyomtatásra kész állapotba 1984–85-ben kerül, mint ahogyan erre az időpontra tervezzük a szintén két részt alkotó protestáns iskolai drámák III. kötetét. Ez utóbbinak sajtó alá rendezője Busa Margit és Varga Imre. A további kötetek a tervezetben így következnek: IV. — Pálos drámák Alszeghy Zsoltné és Busa Margit előkészítésében (1987). V. — Ferences drámák Kilián István sajtó alá rendezésében (1989). VI. — Piarista drámák Jelenits István előkészítésében, előreláthatólag két részben. A VIII–IX. kötet tartalmazná az egyéb szerzetesrendekét, a meghatározhatatlan eredetű drámákat, illetőleg a világi darabokat. Mivel a Kardos-Dömötör-féle RMDE megjelenése óta szép számmal kerültek napfényre a XVIII. századot megelőző időkből származó drámák is, ezeket az időközben még bizonyára előkerülőkkel együtt a X. kötetben publikálnánk.

A köteteken belül az egyes darabokat a kronológia rendjében kívánjuk kiadni. A drámák írásának, előadásának, ha ez ismeretlen, lemásolásuknak, kiadásuknak éve alapján állapítjuk meg a sorrendet. A kronológián belül azonban a több műves szerzők darabjait az első drámánál közöljük. Ahol sem az előadás ideje, sem a másolás időpontja nem állapítható meg, tehát a darabok besorolása nem lehetséges, ezeket címük, ahol az nincs, kezdősoruk abc rendjében az időhöz kötött drámák után adjuk. A szövegükben ismeretlen magyar nyelvű előadások vagy az ismert idegen nyelvű darabok magyar nyelvű programját a *Függelékben* közöljük.

Főszöveggént a szerző kezeírásában ránk maradt, életében nyomtatásban megjelent textust adjuk. A XVIII. században azonban az ilyenek száma igen csekély. Az esetek nagy többségében másolatokból, sűgőpéldányokból, szövegkönyvekből kell alapos apró-filológiai munkával kiválasztani, kiadni szövegünket. Ez különösen nehéz problémát jelent olyankor, amikor a másolatok alapján mód nyílik a szöveg életének, a század folyamán való alakulásának nyomon követésére. Számos drámánk több másolatban maradt fenn. Sokkal több lehetett belőlük, mint amennyi ránk maradt, de bizonyára több másolat létezik annál, mint amennyit a kutatás nyilvántart. A cél érdekében itt is szükségünk lenne széles körű közreműködésre.

Több másolat esetén komoly szövegeltérésekkel, bővítésekkel, csonkításokkal találkozunk. Természetesen ezeket jelezzük, illetőleg közöljük kiadásunkban. Lehetetlen azonban minden változatot feltüntetnünk. Kénytelenek vagyunk a szoros értelemben vett kritikai kiadás helyett megelégednünk olyan tudományos szövegkiadással, mely főszövegként a legjobbat nyújtja. A variánsok közlésében, úgy gondoljuk, meg kell elégednünk azoknak a változatoknak a feltüntetésével, melyek értelmet, terjedelmet módosítók, a színre vitel módosítását (szereplők be- és kiiktatása) illusztrálják. El kell tekintenünk tehát pl. a szórendi változtatásoktól, a szóalak változattól, az egy-két szavas, lényegét nem érintő bővítéstől, szócserétől. A főszöveg értelmetlenségeit kijavítjuk, de nem adunk kontaminált textust. Minden javított (kurzívval szedett!) passzusnak, szónak hátul a jegyzetben megadjuk az eredetijét. A variánsokat is a szövegek után álló jegyzetben hozzuk. A főszöveg alatt csak az idegen, magyarázatra szoruló szavak jelentését, és vegyes nyelvű főszöveg esetén az idegen nyelvű mondatoknak, szövegrészeknek a fordítását szerepeltetjük. Ezzel a tetszetősebb külsőn kívül arra törekszünk, hogy a szövegmegértést segítsük. Ezt a célt szolgálja az az eljárásunk is, hogy a nem autográf, szerzői szövegekben a központozást meg a nagy- és kisbetűk használatát a mai gyakorlatnak megfelelően megváltoztatjuk. Egyébként azonban ragaszkodunk a forrás helyesírásához, bár ez a sok kéztől eredő másolatok következtében tarkabarka képet fog mutatni.

A szöveg adatai (cím, lelőhely, különféle feldolgozások, a szöveg, illetőleg téma elő- és utóélete), a szerzőség kérdése (fordító, adaptáló, önálló szerző), a dráma forrásának és előadásának problémái (hol, mikor, kik játszották, rendezték?), a mű sajátosságai (nyelvi, stiláris, verselési jellegzetességek, szimbólumok, emblémák), a szövegkritikai magyarázatok (tárgyi jegyzetek, variánsok) a drámák folyamatosan közölt szövege után álló jegyzetekben kerülnek tárgyalásra. Takarékosági okokból a történelmi, bibliai, mitológiai stb. személy- és helynevekkel kapcsolatos tudnivalókat, minthogy ezek az egyes darabokban ismételtelen előfordulnak, a kötetek végén álló névmutatóban közöljük abc-rendben. Örvendetes, hogy az MTA Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi osztálya keretében megindult, s a mellette működő XVIII. századi Munkaközösség szakértő tagjai által vállalt s eddig végzett munkájával a drámai sorozat a megvalósulás stádiumába jutoss.

VARGA IMRE